

Ментинська І. Б.

Національний університет «Львівська політехніка»

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті звернено увагу на явище міжмовної термінологічної омонімії. Зокрема, проаналізовано особливості функціонування міжмовної терміно-логічної омонімії в комп'ютерній терміносистемі. Вказано на основні джерела та шляхи виникнення термінологічної омонімії; здійснено класифікацію термінів-омонімів комп'ютерної галузі.

Міжмовні терміни-омоніми виникають унаслідок мовних контактів різних споріднених і неспоріднених мов у процесі запозичення. Відбувається збіг звучання термінів, які вже наявні в галузевій терміносистемі, або ж терміноодиниці запозичені з двох (іноді й більше) близькоспоріднених і неспоріднених мов з тотожним фонетичним чи графічним оформленням, проте різною семантикою. Історично міжмовні омоніми виникали в результаті тривалого й активного взаємовпливу мов, зрідка – через випадковий збіг форми лексем, а у споріднених, надто близькоспоріднених, мовах – унаслідок нерівномірного семантичного розвитку етимологічно тотожних слів. Дослідження закономірностей утворення міжмовної омонімії термінологічної лексики, її структури та семантики є важливих завданням сучасного термінознавства. Проблеми міжмовної термінологічної омонімії стосується більш загальної теми – це співвідношення форми та змісту в термінології, тому детальне вивчення цього явища є актуальним.

Міжмовна омонімія в комп'ютерній терміносистемі представлена різномовними запозиченнями переважно з латинської, англійської, німецької французької та інших мов. Виникнення термінологічної омонімії в комп'ютерній терміносистемі відбувається під впливом міжмовної міграції лексичних одиниць в межах однієї терміносистеми та інших терміносистем; різних фонетичних процесів, що спричиняють утворення лексичних, лексико-граматичних, повних та часткових омонімів; внаслідок конверсії. Варто зазначити, що класифікація комп'ютерних термінів-омонімів, зокрема за планом змісту і планом вираження відповідає традиційному поглядові на цю проблему. У межах комп'ютерної терміносистеми функціонують: гетерогенні, гомогенні, лексичні, фонетико-графічні міжмовні омоніми. Не було виявлено низки категорій у досліджуваній терміносистемі омоніми за граматичним і фонетичними властивостями (лексичних омографів, граматичних омографів, граматичних часткових омонімів тощо).

Ключові слова: термінологія, міжмовні омоніми, омоніми, термінологічні омогрупи.

Постановка проблеми.

Омонімія є загальновизнаним явищем в українській термінології й неодноразово ставала об'єктом ретельного дослідження термінологів. Особливу увагу привертає явище міжмовної термінологічної омонімії. Міжмовні терміни-омоніми виникають унаслідок мовних контактів різних споріднених і неспоріднених мов у процесі запозичення. Відбувається збіг звучання термінів, які вже наявні в галузевій терміносистемі, або ж терміноодиниці запозичені з двох (іноді й більше) близькоспоріднених і неспоріднених мов з тотожним фонетичним чи графічним оформленням, проте різною семантикою. Історично міжмовні омоніми виникали в результаті тривалого й активного взаємовпливу мов, зрідка – через випадковий збіг форми лексем, а у споріднених, надто близь-

коспоріднених, мовах – унаслідок нерівномірного семантичного розвитку етимологічно тотожних слів. Дослідження закономірностей утворення міжмовної омонімії термінологічної лексики, її структури та семантики є важливих завданням сучасного термінознавства. Проблема міжмовної термінологічної омонімії стосується більш загальної теми – співвідношення форми та змісту в термінології, тому детальне вивчення цього явища є перманентно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема міжмовної термінологічної омонімії багатовекторна, її розглядають як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Дослідниця О. Микитюк акцентує на теоретичному вивченні явища омонімії в загальновживаній термінології і термінологічній лексиці, вказує на

основні шляхи виникнення термінів-омонімів [5, с. 151–154]. С. Кійко детально аналізує різні типи семантичних розбіжностей міжмовних омонімів на матеріалі різних пар мов, виявляє причини появи міжмовних омонімів [4, с. 239–243]. В українському термінознавстві міжмовну термінологічну омонімію у правничій терміносистемі досліджувала О. Шаблій, яка зазначає, що *міжмовні термінологічні омоніми* в правничих терміносистемах – семантично та функціонально нееквівалентні терміни, які є представниками аналогічних частин мови і мають інтерферентно-схоже фонетичне і/або графічне оформлення (за варіативності в межах аналогічних фонем, національного графічного представлення, за можливої наявності питомих афіксів) [10, с. 139–144]. В. Дубічинський такі омоніми називає термінологічними паралелями – збіжні термінологічні одиниці двох чи більше близькопоряднених або неблизькопоряднених синхронно зіставляваних мов, термінологічні паралелі можуть бути хибними, неповними та повними [3, с. 118–124]. Ю. Шепель, І. Секрет пропонують класифікацію міжмовних термінологічних омонімів і методику виокремлення омонімних класів [12]. Дослідники [3; 5; 10; 12] зауважують також, що невдалий переклад міжмовних термінологічних омонімів спричиняє порушення норм лексичної сполучуваності; зумовлює неправильне використання значення слова. Отож, щоб уникнути вищезгаданих помилок, варто пам'ятати, що термін-омонім має різні значення, і, перекладаючи, із низки зафіксованих у відповідних словниках значень обирати те, що найбільше корелює із ситуацією мовлення та відображає предметно-логічні зв'язки.

Формулювання мети статті.

Актуальність проблеми явища омонімії визначає мету цієї статті, а саме: дослідити особливості функціонування міжмовної термінологічної омонімії в комп'ютерній термінології. Реалізація мети зумовлює розв'язання таких завдань: 1) виявити основні джерела та шляхи виникнення термінологічної омонімії; 2) класифікувати терміни-омоніми комп'ютерної терміносистеми; 3) розмежувати омоніми та полісеманти; 4) розглянути особливості функціонування омонімних термінів у комп'ютерній галузі.

Виклад основного матеріалу.

Методика дослідження. Побутування омонімії в різних терміносистемах є вагомим чинником необхідності вивчення такого явища. Автори монографії «Англійський економічний термін (структурний, семантичний, функціональний та

лексикографічний аспект)» [2, с. 130] твердять, що повноцінне дослідження термінологічних омонімів потребує комплексного застосування різних методів як на діяхронному, так і на синхронному рівнях, метою яких є довести наявності або відсутності певних лінгвістичних характеристик та процесів, які засвідчують явище термінологічної омонімії. У своєму дослідженні ми використовуємо індивідуальну методику для кожної омоніми. Особливе місце посідає метод порівняння терміноформ: встановлення основного значення і похідних форм з погляду етимологічної, звукової, графічної і граматичної структури. Компонентний аналіз відіграє вирішальну роль у визначенні термінів-омонімів, бо уможливорює встановити наявності або відсутності спільних семантичних компонентів. Допоміжним методом став дистрибутивний аналіз, який є об'єктивним засобом для вилучення категоріальних сем, однак головне значення у визначенні тотожності чи відмінності семантики терміноодиниць належить диференційним семам. Погоджуємося з думкою О. Шаблій, що головна особливість дослідження міжмовної омонімії полягає у тому, що кожне зіставлення певної конкретної пари мов з метою виявлення певних спільних чи відмінних рис є унікальним за своєю суттю, оскільки передбачає врахування їхнього конкретного (тобто щораз нового) ступеню спорідненості, типологічних характеристик та багатьох інших специфічних для кожної з порівнюваних мов інтра- та екстралінгвістичних чинників, які, взаємодіючи на міжмовному рівні, спричиняють до щораз інших результатів [10].

Класифікація термінів-омонімів. Вважаємо, що термінологічні омоніми варто класифікувати за схемами, прийнятими в теорії омонімії. Загалом ці одиниці поділяють на гомогенні та гетерогенні, омоніми-терміни плану змісту, плану вираження, повні, часткові:

- *гомогенні*, або однорідні, з'являються внаслідок формотворення й словотворення від одного деривата або шляхом семантичної дивергенції, тобто руйнування полісемії, наприклад: *акселератор* лат. походження – *тех.* 'прискорювальний електрод, дросельна заслінка'; *хім.* 'каталізатор'; *військ.* 'багатокамерне знаряддя' [7];

- *гетерогенні*, неоднорідні, або ж етимологічні, омоніми, що формуються внаслідок збігу різних за часом та джерелами походження ідентичних звукових форм, наприклад: *рейд* – гол. ¹'прибережний водний простір поблизу порту, придатний для стоянки суден; *англ.* ²

‘проникнення військових частин у тил ворога з певною метою’ [7];

- *омоніми-терміни плану змісту* (значення), у яких розмежовують лексичне й граматичне значення та поділяють на лексичні омоніми-терміни: *романіст* фр. – ¹ ‘автор романів – від роман; ² ‘фахівець з романської філології – від романський’ [7]; граматичні омоніми-терміни: *туш* нім. ¹ ‘жін. рід. – рідка або суха фарба, звичайно чорного, стійкого кольору; ² ‘чол. рід – ‘невелика музична п’єса фанфарного складу, урочисте привітання під час вшанувань’ [7]; лексико-граматичні омоніми-терміни: *дати* ¹ ‘іменник у множині та ² ‘дієслово; зазначимо, що в межах української термінології такого типу омогрупи трапляються нечасто, на противагу англійській мові: *bound* – ¹ ‘іменник) кордон, межа; ² ‘(право, дієприкметник) ‘пов’язаний обіцянками’ [1];

- *омоніми-терміни плану вираження* виокремлюють графемної (омографи) та звукової (омофони) форми представлення. Наприклад: *контрôлер* – пристрій для пуску й управління електродвигунами трамваїв, електровозів [7]; *контрôлёр* – працівник, обов’язком якого є контроль [7]. Форми *графемних термінів-омонімів* збігаються на письмі часом незалежно від звукової форми. Звукові форми *омотермінів* збігаються за звучанням незалежно від співвідношення їхніх графічних форм: *Вікторія* – лат. ¹ ‘у давньоримській міфології богиня перемоги; *вікторія* – ² ‘(біол.) рід багаторічних водяних трав’янистих рослин родини лататтевих [7];

- *омоніми-терміни повні*, де збігаються усі форми омоніми: *радикал* (фр. *radical* від лат. *radicis* від *radix* – *корінь*): ¹ ‘представник деяких політичних партій, які вимагають проведення дійових рішучих заходів, реформ; ² ‘математичний знак на позначення дії добування кореня, а також результатів цієї дії; ³ ‘стійка група атомів у молекулі, яка під час хімічних перетворень переходить без зміни з однієї сполуки в іншу [7];

- *часткові*: збігаються деякі форми *омотермінів*, або є повні для одного слова, часткові – для іншого: *термін* лат. *terminus* – ¹ ‘відтинок, проміжок часу (в родовому відмінку однини має закінчення -у), ² ‘чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки (в родовому відмінку однини має закінчення -а). [8] Не збігається графічна форма в родовому відмінку.

Джерела виникнення термінів-омонімів.

Вважаємо, що основними джерелами утворення термінологічних омонімів можуть стати 1) міжмовні міграції лексичних одиниць у межах однієї

терміносистеми та інших терміносистем; 2) фонетичні процеси, що спричиняють утворення лексичних, лексико-граматичних, повних та часткових омофонів; 3) конверсія, тобто здатність терміноодиниці, що належить до певної частини мови, транспортуватися в іншу частину мови; 4) можливі аббревіатурні утворення. Подібну класифікацію подає дослідник А. Хван, аналізуючи розвиток омонімії в межах англійської економічної терміносистеми [2, с. 152–156]. Автор також зазначає, що розпад полісемійних зв’язків є закономірним шляхом розвитку термінологічної омонімії, проте, на нашу думку, будь-які зв’язки між одиницями у плані змісту вказують радше на полісемію. Наведена нижче група термінів демонструє наявність/відсутність чіткої межі між полісемантиками та омонімами.

Міжмовна омонімія в українській комп’ютерній терміносистемі.

дата – англ. *data* – дані, відомості [7];

лат. *data* – те, що дане [7];

нім. *Data* – календарне число, *datum* – дні [7];

укр. *комп’ют. термін Дата* – призначений, установленний момент, календарний час виконання або настання чого-небудь [1, с. 102]. Незважаючи на спільне латинське походження, англійська лексична одиниця *data* означає ‘дані’, ‘відомості’, німецька *Data* ‘календарне число’, а в комп’ютерній термінології *дата* – ‘точний час’, ‘час якої-небудь події’. Отож, маємо гомогенні лексичні міжмовні омоніми з однаковим звучанням – це комп’ютерний термін і лексема в англійській мові. Проте запозичення з німецької мови і комп’ютерний термін є полісемантами, оскільки спостерігаємо спільні лексичні компоненти.

курсор – англ. *cursor* від лат. *curs* – рух, біг [7];

укр. *комп’ют. термін курсор* – ‘координатна шайба. Тип графічного вказівного пристрою; ² ‘показчик, екранна мітка, де має відбутись дія або введення інформації в комп’ютер [8, с. 396].

Термін *курсор* стосується технічної термінології і має основне номінативне значення ‘координатна шайба’; відповідно запозичений термін англійської мови *cursor* зі значенням ‘показчик, екранна мітка’, потрапляє в іншомовне середовище, де відбувається розширення сфери використання внаслідок конверсії, стає міжгалузевим омонімом. Тому *курсор* – ‘координатна шайба’ та ‘показчик, екранна мітка’ – це фонетико-графічні омоніми в плані вираження та гомогенні в плані змісту.

курсив – нім. *Kursiv* від лат. *cursiva* – біжучий: скорописний почерк у єгипетській, грецькій, латинській та інших системах письма [6, с. 153];

укр. комп'ют. термін *курсив* – друкарський похилий шрифт для наборного виокремлення в тексті. Проте в загальномовних словниках спостерігаємо два значення цього слова: 1. Скорописний почерк; 2. Друкарський похилий шрифт [7; 13]; Як бачимо, відбувається розщеплення значення слова, а в комп'ютерну галузь було перенесено термін із видавничої сфери. Робимо висновок, що маємо справу радше з полісемією, аніж з омонімією.

консоль – фр. *console* – *втішати*. 1. Виступ у стіні будинку, що підтримує карниз, балкон, архітектурні прикраси тощо. 2. Опорна конструкція, балка чи ферма, закріплена одним кінцем, що підтримує частини будівлі чи інші предмети, що виступають. 3. Колонкова, пересувна підставка для статуеток, квітів і т. ін. [7];

англ. *console* – пульт керування [9, с. 385];

укр. комп'ют. термін *консоль* – сукупність пристроїв (у тому числі пристроїв введення – виведення), що забезпечує взаємодію людини-оператора з комп'ютером [9, с. 385]. Термін комп'ютерної сфери запозичено з англійської мови, проте він є омонімом до запозичень із французької мови. Тому йдеться про гетерогенні лексичні омоніми, а в плані вираження вони збігаються за звучанням (омофони).

кеш – від англ. *cache* – схованка,

від англ. *cash* – готівка, сума випущених в обіг паперових і монетних грошей, які є дійсними платіжними засобами;

укр. комп'ют. термін – надоперативна пам'ять. Надшвидкодія пам'яті або файл, використовуваний для збереження даних, графіки або програм, до яких часто звертаються користувачі [9, с. 366]. У мові-джерелі ці лексеми є омофонами, мають спільне походження (тобто є гомогенними). Терміни комп'ютерної галузі й економічної є міжсистемними лексичними омонімами.

порт фр., від лат. – гавань, пристань: 1. Ділянка берега з прилеглим водним простором (акваторією), обладнана для стоянки, навантаження, розвантаження й ремонту суден. 2. Портове місто) [7].

від англ. – отвір в борту судна для гарматних стволів (у старовинних військових суднах) або навантаження й розвантаження нижньої палуби (у транспортних суднах) [7];

укр. комп'ют. термін 1. Абстракція, використовується транспортними протоколами Інтернету для позначення численних одночасних з'єднань із єдиним хостом-адресатом. 2. (ПК) Гніздо, або рознім. Точка підключення зовнішнього пристрою

(принтера, сканера та ін.) до внутрішньої шини процесора. 3. Одна або більше адрес пам'яті, що використовуються для приймання і передавання інформації. 4. (Windows 2000) Окремий канал пристрою, який може підтримувати одне з'єднання «точка – точка» [9, с. 478].

Термін *порт* комп'ютерної галузі багатозначний, запозичений з англійської мови *port*, який є похідним від первинного значення *'отвір в борту судна'*, проте із французьким запозиченням *'ділянка берега для стоянки суден'* спільних семантичних компонентів не спостерігаємо, тому можна стверджувати, що український комп'ютерний термін і французький термін є гомогенними лексичними омофонами.

трап від англ., букв. – пастка,

від гол. – сходи або драбина з твердого матеріалу чи мотузки на суднах, у цирках, гімнастичних залах;

укр. комп'ют. термін

¹ трап – фільтр непрозорий. Поле змикання кольорів при кольороподілі.

² трап – внутрішнє переривання в операційній системі – механізм, що дозволяє перехоплювати певні типи переривань або виключень, щоб передати їхню обробку спеціальним процедурам [7].

У технічній сфері цей термін має ще значення – ¹герметизований сталевий циліндричний резервуар, куди надходять гази від добутої зі свердловини нафти; ² отвір для стікання води в каналізацію [8]. Відтак лексема *трап* в українському науковому дискурсі має гетерогенне походження. У межах комп'ютерної терміносистеми – це фонетико-графічні, повні, лексичні омоніми. Крім того, тут спостерігаємо яскраво виражену транстермінологізацію. У першому випадку *'трап – 'фільтр непрозорий'* – цей термін було перенесено з видавничої, друкарської справи; у другому – перенесення значення з радіотехнічної галузі (такі терміни зафіксовано в галузевих словниках [11, 13]).

Термінологічні міжмовні омоніми – одиниці мови, які зазнають змін. Процес утворення термінологічних омонімів є не планований, відбувається, з одного боку, під впливом розвитку та глобалізації комп'ютерних технологій; з іншого – семантичних, фонетичних та графічних внутрішньомовних змін.

Висновки

Міжмовна омонімія в комп'ютерній терміносистемі представлена різномовними запозиченнями переважно з латинської, англійської, німецької французької та інших мов. Виникнення

термінологічної омонімії в комп'ютерній терміносистемі відбувається під впливом міжмовної міграції лексичних одиниць у межах однієї терміносистеми та інших терміносистем; різних фонетичних процесів, що спричиняють утворення лексичних, лексико-граматичних, повних та часткових омонімів; внаслідок конверсії тощо. Варто зазначити, що класифікація комп'ютерних термінів-омонімів, зокрема за планом змісту і планом вираження, відповідає традиційній загальномовній методиці. У межах комп'ютерної терміносистеми функціонують: гетерогенні, гомогенні, лексичні, фонетико-графічні міжмовні омоніми. Не

було виявлено низки категорій у досліджуваній терміносистемі омонімів за граматичними й фонетичними властивостями (лексичних омографів, омоформ, граматичних часткових омонімів тощо). Здійснене дослідження сприяє удосконаленню тлумачних та перекладних лексикографічних джерел, укладанню омонімних словників та розвиткові мовознавства загалом й термінознавства зокрема. Актуальність розв'язання проблем омонімії спонукає фахівців створювати комп'ютерні програми з перекладу та електронні словники, які кодифікуватимуть кількісний та якісний склад омогруп.

Список літератури:

1. «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» / уклад. Е. Пройдаков, Л. Теплицький, 2006 р. 546 с.
2. Артюх В. М., Глоба О. В., Іщенко В. Л., Хван А. В. Англійський економічний термін (структурний, семантичний, функціональний та лексикографічний аспект) : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 327 с.
3. Дубічинський В. В. Лексикографування термінологічних паралелей. *Термінологічний вісник*, вип. 3(1). К., 2015. С.118-124.
4. Кійко С. В. Інтернаціоналізми і міжмовні омоніми у фаховій мові театру. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 32(1). С. 239–243.
5. Микитюк О. Р. Явище омонімії в загальнонавчальній термінології і термінологічній лексиці. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. К, 1998. С. 151–154.
6. Новий німецько-український і українсько-німецький словник. Харків : «ДИВ», 2006. 576 с.
7. Словник іноземних слів. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F0%E5%E9%E4>
8. Словник української мови. У 10 т. Київ : Український мовно-інформаційний фонд, 2021. Онлайн режим доступу <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>
9. Тлумачний словник з інформатики. Д., Нац. гірнич. ун-т, 2010. 600 с.
10. Шаблій О. А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичних терміносистем) : дис. ... канд. філол. наук : Київ, 2002. 254 с.
11. Швидкий В. К. Тлумачний словник найуживаніших радіотехнічних термінів. Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2008. 60 с.
12. Шепель Ю. О., Секрет І. В. Міжгалузева термінологічна омонімія у сучасній англійській мові Дніпропетровська : ДДТУ, 2010. 245 с.
13. Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи / уклад.: П. О. Киричок, О. М. Величко, С. Ф. Гавенко, О. В. Зоренко, Т.Ю. Киричок, Т. В. Розум ; передм. П. О. Киричка. Київ : НТУУ «КПІ», 2010. 896 с.

Mentynska I. B. INTERLINGUAL HOMONYMY AS AN OBJECT OF TERMINOLOGICAL RESEARCH

The article draws attention to the phenomenon of cross-linguistic terminological homonymy. In particular, the peculiarities of the functioning of cross-language terminological homonymy in the computer terminological system have been analyzed. The main sources and ways of emergence of terminological homonymy are indicated; the classification of homonymous terms of computer terminology was carried out.

Cross-linguistic terms-homonyms arise as a result of language contacts of various related and unrelated languages in the process of borrowing. There is a coincidence of the sound of terms that are already available in the terminology system, or term are borrowed from two (sometimes more) closely related and unrelated languages with the same phonetic or graphic design, but different semantics. Historically, cross-linguistic homonyms arose as a result of long-term and active interaction of languages, occasionally – due to an accidental coincidence of the form of tokens, and in related, too closely related, languages – as a result of uneven semantic development of etymologically identical words.

The study of the regularities of formation of cross-language homonymy of terminological vocabulary, its structure and semantics is an important task of modern terminology. The problems of cross-language

terminological homonymy relate to a larger general topic – these are forms and content in terminology, therefore a more detailed study of this phenomenon is relevant.

Interlingual homonymy in the system of computer terminology is represented by multilingual borrowings mainly from Latin, English, German, French and other languages. The emergence of terminological homonymy in a computer terminological system occurs under the influence of interlanguage migration of lexical units within one terminological system and other terminological systems; various phonetic processes leading to the formation of lexical, lexical-grammatical, complete and incomplete homonyms; as a result of conversion.

It is worth noting that the classification of computer-related terms-homonyms, in particular according to the plan of content and the plan of expression, corresponds to the traditional view of this problem. Within the limits of the computer terminology function: heterogeneous, homogeneous, lexical, phonetic-graphic cross-language homonyms. A number of categories were not found in the studied terminological system of homonyms according to grammatical and phonetic properties (lexical homographs, grammatical homographs, grammatical partial homonyms, etc.).

Key words: *terminology, cross-language homonyms, homopairs, terminological homogroups.*